

ПРИЧИНИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ЯК ФАКТОР ПЕРЕВІРКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ: ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ

Волкович О. Ю.

Постановка проблеми. Починаючи з середини ХХ ст. глобалізація стає масштабним і всеохоплюючим процесом трансформації умов і факторів людської діяльності науково-технологічній, виробничій, торгівельній, фінансово-інвестиційній і соціальній сферах. Суттєві зміни відбуваються не тільки у світогосподарській практиці, а й в економічній теорії і стосуються її фундаментальних парадигмальних засад. Це вимагає визначення шляхів адаптації національної економіки до сучасних викликів глобалізації. Актуальність теми обумовлена тими глобалізаційними процесами охопили усю планету, заповнивши своїми проблемами соціум, зокрема питаннями миру, правопорядку, екологічними катаклізмами планетарного масштабу, соціально-економічними, культурними та геополітичними чинниками. Глобалізація – «це об'єктивний процес, що становить перед сучасними культурами проблему можливості існування унікальних національних ареалів на карті сучасного світу на шляхах його об'єднання в єдиний економічний та культурний організм»¹.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами національної ідентичності займалися різні американські та вітчизняні науковці, зокрема: С. Гамільтон, З. Бжезинський, А. Гальчинський, В. Маддіссон, Ф. Рудич, К. Біла, О. Бодрук, М. Дністрянський, О. Доменко, М. Степико та ін. Влучними аспектами дослідження ідентичності займався відомий політолог С. Гантінгтон, ставивши перед собою питання: «Хто ми?». «Звідки ми?». «Хто не з нами?» зокрема, він акцентував: «...криза національної ідентичності спостерігається скрізь, тобто має глобальний характер»². Саме питання самоідентичності залишається на сьогодні вкрай актуальним через те, що ми повинні твердо розуміти незламний та неупереджений курс, щоб нашу державу ніхто, ніщо не зміг «розхитати» як ззовні, так і внутрішньо.

Виклад основного матеріалу. Український народ проходить різні витки спіралі випробувань щодо закріплення взірців ідентифікації нації, через природне об'єднання історико-сформованих ідей єдності, культурних, духовних цінностей, формування центральної позиції державної ідеології. Україна майже завжди мала внутрішні протиріччя

всередині держави, при цьому деякі керівники намагалися запровадити протягом певних періодів власну ідентифікацію, тобто ідентичність, але завжди поряд із існували зовнішні загрози держав-сусідів, так, неприхована агресія з боку Російської Федерації та постійні гасла про відновлення Новоросії, змушує передивитись докорінно внутрішні відносини в середині України, з'ясувати питання мови, культури, релігії, політики, для того щоб ніхто не міг перекручувати історію, не маніпулювати життями громадян, порушуючи територіальну цілісність кордонів. Причиною всього стає ідеологічне протистояння державних доктрин України та Росії, які попри тривале спільне існування в межах імперських державних організмів, саме тепер намагаються визначитись із своїм курсом у майбутнє, це, на жаль, відбувається у боротьбі збройного протистояння. Тактичними завданнями російської «гібридної» агресії є поступова дискредитація і розмивання базових європейських цінностей, об'єднуючих країни ЄС, дезорієнтація громадської думки, формування впливового проросійського лобі в європейському істеблішменті, сприяння поглибленню розбіжностей між європейськими державами та інституціями ЄС»³. Тобто нині йдеться вже не про відсіч європейського впливу на пострадянському просторі – «зоні привілейованих інтересів» Кремля, а про ведення масштабної «гібридної» експансії саме на теренах ЄС з метою максимального послаблення / фрагментації (розвалу) Європейського Союзу, мінімізації американської присутності на континенті та переформування усталеного європейського політичного устрою за російським сценарієм.

В контексті вище викладеного доцільно пригадати про певні чинники, що спричиняють, породжують певні соціальні відносини. так, зокрема, мова йде про «глобалізацію у вузькому розумінні – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Перетворення певного явища на планетарне, такого, що стосується всієї Землі, процес, в ході, якого світ перетворюється, в єдину глобальну систему. Основним наслідком глобалізації є міжнародний поділ праці, міграція клімату, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних

¹ Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. К.: НІСД, 2011. С. 4.

² Сэмюэль Гамильтон. Столкновение цивилизаций и приобразование мирового порядка. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3893>.

³ «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD167-168_2016_ukr.pdf.

процесів, а також зближення культур різних країн⁴. В результаті глобалізації світ стає дедалі залежним від усіх його суб'єктивних факторів. Можна стверджувати, що глобалізація певною мірою сприяє розповсюдженню тероризму, але й, разом з тим, світ потерпає від жорстокості терористичних актів. Відчуття небезпеки, ризику стало всезагальним та постійним для всього суспільства. Метою терору є показати силу, домінування однієї держави над іншою, затвердити себе у перших позиціях агресії, однак питання миру та безпеки все більше цінують та підтримують цивілізовані, демократичні країни, об'єднуючих у різні союзи, щоб зміцнити кордони, недоторканість сусідніх територій. Росія та США вже довгий час перебувають у стані «холодної війни», однак малоімовірно, що вона перетвориться на «гарячий конфлікт» таку думку висловив експерт із питань національної безпеки адміністрації президента США Джиммі Картера (1977–1981 роки) Збігнев Бжезинський в інтерв'ю виданню Spiegel Online. Нова «холодна війна» не триватиме довго, адже події в сучасному світі розвиваються значно швидше, ніж колись, вважає аналітик. Якщо російські солдати увійдуть у країни Балтії, НАТО обов'язково цьому протистоятиме, упевнений Бжезинський. Говорячи, зокрема, про розв'язання українсько-російського конфлікту, фахівець виступив за надання Україні зброї Заходом. «Було б доцільно надати Україні оборонну зброю для захисту великих міст, приміром, протитанкове озброєння або міномети, тому що ми б мали підвищити ціну російського насилля. Захопити місто, населення якого налаштоване на оборону, вимагає надзвичайно великих витрат», аргументував аналітик⁵.

На сучасному етапі державотворення сформувався термін «гібридної війни», який має усі складові цього явища, стабільно використовуються Російською Федерацією по відношенню до сусідніх «демократичних країн», яких вона у своїй діяльності бажає поглинути. Зауважимо, що Кремль постійно удосконалює тактику і стратегію сценаріїв керованого хаосу. Яскравим прикладом таких дій є Стратегія національної безпеки від 02.07.2021 року Москвою взято курс на «збереження загально-російської культурної ідентичності» російського, українського та білоруського народів, зміцнення російської мови як «мови міжнародного спілкування».

Основні напрямки цієї Стратегії закріпили послідовний курс взятий Російською Федерацією на закріплення обороноздатності, внутрішньої єдності і політичної стабільності, на модернізацію економіку

і розвиток промислового потенціалу забезпечив укріплення суверенної державності Росії як країни, яка здатна проводити самостійну внутрішню та зовнішню політику, ефективно протистояти спробам зовнішнього впливу». Ця Стратегія запланувала різні напрямки діяльності, їх можна систематизувати по групам, зокрема: політико-ідеологічна складова гібридної війни Російської Федерації проти міжнародного правопорядку; розвиток інформаційного простору, захист російського суспільства від деструктивного інформаційно-психологічного тиску; економічна складова гібридної війни й експансивні механізми у досягненні військово-політичних цілей РФ; силовий розвиток гібридної війни Російської Федерації – «гаряча» фаза сценарію «керованого хаосу». Так, забезпечення національної безпеки створюється шляхом досягнення цілей, задач, передбачених в рамках стратегічних національних пріоритетів⁶.

Наша держава постійно підтримує дружні стосунки з різними країнами, це кроки, які формують певні гарантії миру, безпеки для існування кордонів, територіальної цілісності. Ми не хочемо, щоб якісь держави давні чи близькі якимось чином негативно вплинули на нашу історію, культуру, самоідентичність, відтак історично затверджено факт існування саме Київської Русі на теренах сучасної України, і ніяка Московія не може примусити нас переписати історію. Ми не бажаємо повернення Радянського Союзу, наш вибір зроблено у напрямок європейських принципів, засад формування громадянського суспільства. Не випадково Україну назвали форпостом Західної цивілізації. Ми однозначно і безповоротно орієнтовані на Європу. Певним чином з об'єктивних причин українське суспільство не пройшло певні, загальнообов'язкові етапи свого розвитку та структурування, це треба налагоджувати зараз свідомо і безповоротно. Стадію становлення української політичної нації ми проходимо лише зараз. Час дуже швидко прискорюється, треба включати усі можливі ресурси для надолуження втрачених можливостей. Те, що інші держави проходили століттями, ми мусимо пройти за одне-два десятиліття. Суттєвим поштовхом стала для цього російська агресія.

До ознак гібридної війни варто віднести такі складові чинники: «по-перше, гібридна війна нижче порогу війни або прямого неприхованого насильства приносить дивіденди попри те, що вона легша, дешевша і менш ризикова ніж кінетичні операції; по-друге, пов'язана з неоднозначністю і ідентифікацією, тобто гібридні атаки в основному позначаються великим рівнем невизначеності, також гібридна війна робить динаміку конфлікту незрозум-

⁴ Лалл Джеймс Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід. К. : Вид-во «К.І.С.». Київ, 2002. URL: http://library.znu.edu.ua/newbook/index.php?action=url/view&url_id=12422.

⁵ Бжезинський запропонував розв'язання української кризи за зразком Фінляндії. URL: <https://www.ispc.org.ua/archives/1793>.

⁶ Указ Президента РФ от 2 июля 2021 № 400 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». URL: <https://base.garant.ru/401425792/#friends>.

мілою не лише тому, що вона пропонує великий і широкий набір інструментів для підриву супротивника, а й тому, що вона дає можливість шкоди його безпеці на двох фронтах водночас. Другий фронт, на якому здійснюється підрив безпеки держави, за своїм характером залишається ідейним і належить до легітимності держави. Як відзначає Норвезьке агентство співпраці заради розвитку у своєму звіті, «легітимність держави стосується основи, яка пов'язує між собою державу і суспільство, яка виправдовує повноваження держави», Тому легітимність безумовно слугує фундаментом владних повноважень держави»⁷.

При цьому характерні особливості «гібридних війн» наступні: агресія без офіційного оголошення війни; приховання країною-агресором своєї участі в конфлікті; широке використання нерегулярних збройних формувань (в т.ч. під прикриття мирного населення); нехтування міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягненими домовленостями; взаємні заходи політичного та економічного тиску (за формального збереження зав'язків між двома країнами); широка пропаганда та контрпропаганда з застосуванням «брудних» інформаційних технологій; протистояння у кібернетичному просторі⁸.

Ще у 2005 році генерал Руперт Сміт написав, що «війни більше не існує». Він продовжив: «конфронтація, конфлікти та битви, безперечно, існують у всьому світі. Ти мене менш, війна як відомо більшості мирних жителів, війна як поле бою між людьми та машинами, війна як масова вирішальна подія у суперечці у справах: такої війни більше немає». Принаймі на даний момент Сміт бачив у танкових боях на Голанських висотах в Синайській пустелі в 1973 році останній зразок справжнього поля битви, як потім змінилися так звані «новими війнами». Він зазначає, що «це були різні види бойових дій, які зламали парадигму міждержавної війни та призвели до нової парадигми, а саме «війни серед людей», де «всі люди де завгодно є полем битви»⁹. Мова як раз йде про таке поняття «гібридної війни», ознаки якої вже були раніше оприлюднені.

Слушний висновок зробило НАТО 2004 року, що ми станемо свідками конфліктів на лінії зіткнення геополітичних платформ. Те, що Росія сьогодні робить із країнами Східної Європи, які не є членами НАТО або ЄС, може виявитися заразливим

⁷ Гібридна війна – нові загрози, складність і «довіра» як антидот за листопада, 2021. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/11/30/gbridna-vjna-nov-zagrozi-skladnst-dovra-yak-antidot/index.html>.

⁸ Стратегія і тактика гібридних війн в контексті військової агресії Росії проти України. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/gibrid-war/>.

⁹ Stefano Marcuzzi. Hybrid Warfare in Historical Perspectives. URL: http://www.natofoundation.org/wp-content/uploads/2018/06/NDCF_StefanoMarcuzzi_Paper.pdf.

для інших регіональних держав. Іще одним висновком дослідження НАТО 2004 року став прогноз про зміну способу ведення воєнних дій. «Це як раз носить назву hybrid warfare, гібридна війна. У цього терміну безліч дефініцій, йому присвячено багато книжок. Гібридна війна – це мішанина класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, яка веде гібридну війну, укладає оборудку з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської конвенції та Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами. Всю брудну роботу можна плечі недержавних формувань»¹⁰.

В той же час ведення «гібридної війни» потребує наявності або створення певних обов'язкових передумов внутрішнього та зовнішнього характеру. Насамперед, країна-агресор повинна мати сильну та дієву владу, спроможну, незважаючи на існуючі проблеми, згуртувати громадськість довкола єдиної національної ідеї. Це – по-перше. По-друге, для успішного застосування методів «гібридної війни» у агресора має бути перевага над супротивником у військовій, економічній та інформаційній сфері, що надаватиме йому необхідні важелі тиску (впливу) на об'єкт агресії, виснажуватиме цей об'єкт морально-психологічно та економічно. По-третє, успіх у «гібридній війні» з об'єктом агресії можливий лише за умов слабкості його влади, міжнародної ізоляції, розколу у суспільстві, деградації економіки, а також зникнення дієздатності та деморалізації силових структур. Так, у будь-якому випадку країна-агресор має бути готовою до відсічі з боку об'єкта агресії, а також до того, що останній матиме підтримку інших країн та міжнародних організацій (в тому числі надання політичної, економічної, інформаційної та військової допомоги і запровадження санкцій проти агресора)¹¹.

Так склалося, що людство не робить висновків із збройних конфліктів, постійно повторюється загострення інтересів. Так за період, який минув після завершення Другої Світової війни, з кінця 1946-го до 2014 року, науковці Інституту дослідження миру в Осло (PRIO) разом із шведським Університетом Уппсали нарахували 256 збройних конфліктів. Загальна кількість конфліктів становить 2014 року – 41, 2015-го – 52 та 2016-го – 49. Кількість війн – конфліктів, у яких бойові безповоротні втрати переви-

¹⁰ Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html>.

¹¹ Стратегія і тактика гібридних війн в контексті військової агресії Росії проти України. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/gibrid-war/>.

щують 1000 осіб, зросла з 11 у 2015-му до 12 у 2016 [Peace Research... 1946-2014]. За даними американського центру політики безпеки (CSP), безпосередньо участь у війнах беруть 28 країн, з них 13 країн мають затяжні конфлікти, що тривають понад десять років. Уважний розгляд причин виникнення будь-якого конфлікту та його найвищої форми – війни неодмінно призведе дослідника до висновку, що незалежно від історичного етапу розвитку людства, основу конфліктів і війн складають суперечності у суспільних, міжетнічних та міждержавних відносинах. Посталі суперечності у момент їх найбільшого загострення породжують конфлікти і війни, внаслідок чого розпадаються світові імперії та змінюються політичні режими. Проте конфлікти і війни як особливий різновид соціальної кризи поряд із деструктивним впливом мають і «позитивний» ефект, який полягає в утворенні нових держав і націй, розвитку технічного прогресу.

Отже, ключовим терміном у гібридній війні, однозначно виступає термін «конфлікт», який походить від латинського слова «conflictus», в точному перекладі означає «зіткнення», а в довільному – «протидія», «протиборство». В сучасній літературі налічують понад семи десятки різноманітних визначень конфлікту. Так, у тлумачному словнику термін «конфлікт – зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; гостра суперечка. Друге визначення – це ускладнення у міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички»¹². Також при дослідженні цього терміну, у філософському словнику під терміном «конфлікт – (від лат. «conflictus» – зіткнення) – в соціальній теорії – зіткнення інтересів, мотивів, тенденцій, суб'єктів суспільного життя. В межах системи як певної цілісності елементи (складові частини) знаходяться в конфлікті з іншими елементами системи за умови, що «відкрите виявлення» інтересів, мотивів, цілей одних елементів системи з необхідністю активізує дії протилежних інтересів, мотивів системи»¹³.

Наразі не існує простих процедур для визначення стану війни та миру, зокрема, лакмусового папірця. Цей факт визначають фахівці з міжнародного права, підкреслюючи, що критерії юридичного визначення збройного конфлікту (війни) становлять значну правову проблему, яка в останні роки дедалі більше ускладнюється. Водночас розмиваються й критерії визначення стану миру.

Гібридні загрози та гібридні війни стають провідними чинниками, що визначають характер сучасного безпекового довкілля. Традиційні уявлення про

війну і мир як наявність або відсутність інтенсивних збройних дій між регулярними збройними силами чітко визначених держав-противників, а також про наявність визнаного сторонами та міжнародною спільнотою результату цих дій у вигляді перемоги або поразки¹⁴ вимагають узгодження з новими реаліями. Війна і мир є не тільки соціально-історичними подіями (станами) і не просто ключовими поняття міжнародного права. Вони становлять соціальні конструкти, відтак потребують розуміння та адекватного витлумачення.

Парадигма соціально конструктивізму у міжнародних відносинах, яка виходить з наявності структурованих комплексів спільних ідей у розумінні міжнародного довкілля, що впливають на дії акторів на міжнародній арені, заснована на потребі підвищення рівня відповідальності учасників системи міжнародних відносин в умовах глобалізації (формування колективних міжнародних ідентичностей та супранаціональних міжнародних утворень, створення системи колективної безпеки НАТО тощо). Однак, як з'ясовується, соціальний конструктивізм може включати й протилежно спрямовані комплекси ідей та дій від акторів, що, руйнуючи систему міжнародних зобов'язань, підривають світовий порядок і мають на меті його перебувати на свою користь. Проте наслідком таких дій стає не переформування світу на старих засадах балансу сил, а хаотизація міжнародної системи і загроза руйнування безпекового довкілля¹⁵.

Рівень усвідомлення «гібридних» загроз серед членів НАТО та ЄС, а також їх параметрів залишається дуже різним. За останнє десятиріччя Україна та Грузія відчули повну силу поєднання традиційних, конвенційних та неконвенційних дій з боку Російської Федерації. Однак, список країн, які є жертвами гібридних операцій, є набагато ширшим. Передусім, це країни, що перебувають в зоні російських інтересів: країни Балтії, Центрально-Східної Європи та Східного партнерства.

Відповідно до результатів дослідження, проведено European Values Thank-Tank¹⁶ на основі аналізу національних стратегічних документів, звітів та офіційних стратегічних документів, звітів та офіційних заяв усіх 28 держав-членів ЄС, з метою підсумувати, як окремі європейські країни реагують на зростаючу загрозу російської підривної діяльності (а саме: державні установи, контррозвідувальне

¹² Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000. уклад. та гол.ред. В.Т. Бусел. Київ. Ірпінь. Перун. 2005. VIII. С. 570.

¹³ Філософський енциклопедичний словник (ФЕС). Ред. колегія Шинкарук В.І, Бистрицький Є.К., Булатова М.О., Ішмурагов А.Т та ін. Національна академія наук України Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди. Абрис. К., 2002. С. 299.

¹⁴ Oppenheim, Lassa/ (1912). International Law: A. Treative. Vol.II/ War and Neutrality. P. 60.

¹⁵ Пахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ.: НІСД. 2019. С.22-23.

¹⁶ 2018 Ranking of countermeasures by the EU 28 to the Kremlin's subversion operations. URL: <https://www.kremlinwatch.eu/userfiles/2018-ranking-of-countermeasures-by-the-eu28-to-the-kremlin-s-subversion-operations.pdf>.

співробітництво і неурядовий (громадський) сектор), – лише 5 країн ЄС (Велика Британія, Швеція, Естонія, Латвія та Литва) знаходяться в групі «А» – тобто повною мірою усвідомлюють загрозу, вживають контрзаходи на рівні уряду та розвідки. Також, за результатами дослідження 2 країни були названі «колаборантами Кремля» – Греція та Кіпр. Вони не чинили жодного спротиву підривної діяльності Росії.

Особливу роль для стабілізації сучасних міжнародних відносин має поєднання системи міжнародної безпеки з національною безпекою, що включає системи міжнародної безпеки з національною безпекою, що включає і право суверенітету – рівновагу прав держав на захищеність і недоторканість своїх територій. Дії міжнародного права традиційно зупинилися на кордонах суверенної держави, у межах якої все підкорялось її юрисдикції. Так, з принципу захисту суверенітету походив і принцип невтручання як зобов'язання інших суб'єктів не втягуватися у внутрішні справи держави без згоди останньої¹⁷. Уперше на офіційному рівні поняття «територіальна цілісність держави» було зафіксовано в Статуті ООН 1945 р., де йшлося про заборону застосування сили проти «територіальної недоторканості та політичної незалежності будь-якої держави». Згодом поняття мало застосування в низці міжнародних договорів, серед яких: Декларація ООН про принципи міжнародного права та співробітництво держав від 24 жовтня 1970 р., якою регулювалася система налагоджених дружніх відносин між державами згідно із Статутом ООН; Заклучний акт Ради з безпеки та співпраці в Європі (від 1 серпня 1975 р.), який визначав непорушність кордонів між державами та їх зобов'язання утримуватись і в майбутньому від будь-яких посягань на ці кордони. Так, при цьому в різних документах використовуються поняття «дотримання», «повага», «збереження», «забезпечення» територіальної цілісності, хоча на практиці кожне із них може мати політичну модальність та правову імперативність.

Окрема юристи з міжнародного права висловлюють позицію про те, що існування та змісту поняття «суверенітет», яке виступає ключовим елементом принципу суверенної рівності держав. Так, О.М. Сіваш зазначає, «що хоча держави давнього світу були суверенними, правового поняття державного суверенітету за тих часів сформовано не було»¹⁸.

Наша держава вже довгий час намагається спільними зусиллями сформувати самостійну, правову, демократичну державу, ці аспекти було чітко

прописано у Декларації про Державний суверенітет. У Преамбулі Декларації підкреслювалося, що Верховна Рада УРСР проголошує суверенітет України як «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах»¹⁹. Також наша держава до фундаментальних національних інтересів України віднесла першочергово державний суверенітет та територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, не порушення втручання у внутрішні справи України²⁰. Це свідчить про те, що наша держава як ніколи про серйозність даних категорій.

Загальною тенденцією сучасного цивілізаційного розвитку є взаємодія протилежних і взаємопов'язаних процесів і явищ. Ця тенденція, як свідчить об'єктивні реалії, виявляється у подвійному контексті: глобалізації міжнародних відносин і посиленні нових відмінностей, що виявляється у поглибленні регіоналізму. При цьому посилюється регіоналізм не культурно-цивілізаційних блоків, як стверджували провідні аналітики розвитку світових систем, а інтеграційних економічних утворень. В умовах глобалізації провідні країни диктують світові свою модель поведінки і здійснюють втручання у внутрішні справи держав через запровадження права гуманітарного втручання. Отже, з об'єктивними змінами міжнародних систем змінювалися й характеристики основних складових, які їх утворювали.

У сучасних моделях державо-центристських підходів висувуються нові вимоги до поняття держави як основної політичної форми організації суспільства, критерії її існування, тобто суверенітету. За роки функціонування біполярної системи поняття «суверенітет» було покладено в основу міжнародного права, на якому будувалися вся система міжнародних відносин післявоєнного часу, базувалися концепції безпеки, створювалася універсальна міжнародна організація людства – Організація Об'єднаних Націй та ціла низка регіональних утворень, що виконують свої задачі, функції, зокрема ОБСЄ, ОАД, ЛПАД, ОАЄ та ін., укладалися відповідні міжнародні документи²¹.

Слабкість національної ідентичності призводить і до зростання привабливості для представників етнічних груп, що компактно проживають у прикордонних регіонах України, ідентифікувати себе з народами сусідніх держав, а для багатьох суміжних

¹⁷ Мітрян С.І. Європейська безпека і Україна: Навчальний посібник. Ужгород. Ліра, 2008. С. 38 (Серія «Євроінтеграція: Український вимір». Вип.8.).

¹⁸ Сіваш О.М. Розвиток українськими і російськими юристами-міжнародниками вчення про державний суверенітет (XVIII – початок XX ст.): дис. ... канд. юрид. наук.:12.00.11. Харків, 2010. С. 8.

¹⁹ Декларація про Державний суверенітет України. *Відомості Верховної ради України*. 1990. № 31. Ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.

²⁰ Закон України «Про національну безпеку України. Відомості Верховної ради України. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

²¹ Сіваш О.М. Розвиток українськими і російськими юристами-міжнародниками вчення про державний суверенітет (XVIII – початок XX ст.): дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.11. Харків, 2010. 204 с. С. 39.

держав – до спокуси розробки сценаріїв «захисту співвітчизників» на території України. Зокрема, для кожної з країн, що виступили з критикою нового Закону України «Про освіту», використання прикордонного співробітництва є важливим аргументом при контактах із владою України, і далеко не завжди це обмежується науково-культурною співпрацею.

Українська ідентичність є визначальною засадою становлення демократичних основ життя суспільства та національної держави, якою відповідно до документів ООН і ЮНЕСКО є Україна (національна держава – це така держава, в якій титульний етнос становить 67% населення. Згідно опитування Центру імені О. Разумкова, здійснюваного у квітні 2017 р., абсолютна більшість громадян України (92%) вважають себе етнічними українцями, 6% – етнічними росіянами, 1,5% віднесли себе до інших етносів)²². Так, зокрема за моніторингом електоральних настроїв українців цікавими є факти про те, що 63% вважають Росію агресором відносно України. 22% – протилежної думки, ще 15% – не визначилися у цьому у цьому питанні. Найбільш тих, хто вважає Росію агресором (або утрималися від відповіді) серед респондентів Півдня, Сходу та Донбасу²³. Також цікаві цифри спостереження щодо того, що 70% українців не погоджуються з тезою російського керівника Володимира Путіна про те, що росіяни та українці є одним народом. Лише 12,5% опитаних підтримують її. Такими є результати опитування Центру Разумкова, проведеного з 29 липня по 4 серпня методом інтерв'ю за місцем проживання респондентів²⁴. Однак, як показує досвід, досить рано завершувати це питання тільки підбором сухих соціологічних оцінок, треба все ж таки з'ясувати про специфічні риси ментальності та соціокультурні чинники, що вплинули на формування особливостей різних прошарків суспільства українського ейдосу.

Тому саме конфлікт двох протилежних держав за ідентичним спрямуванням – проєвропейської української та «радянської» російської – це засадничі передумови військової агресії Росії проти України. Канадський дослідник Т. Кузьо дуже по-справжньому дослідив особливості саме витоків зародження конфлікту між Україною та Росією. Він гарно проаналізував особливості радянського впливу на ідеологію свідомості східної частини народу України, так виділено «три підходи до аналізу історії та сьогодення Донбасу, що передбачають зосередження відповідно на його політичній куль-

турі, концептуалізації та ідентичності. Політична культура цього регіону з часу індустріалізації наприкінці XIX століття була жорсткою, пролетарською та насильницькою за своєю природою»²⁵. Тобто прослідковується вже різниця у ментальності світосприйняття, державному управлінні – жорсткість методів управління зі сторони Росії, та м'якість та демократизм з боку України. Загалом політику РФ на пострадянському просторі можна охарактеризувати як «силову гегемонію». Здійснюється політико-економічний тиск, економічний пресинг, задіяні «енергетичні» важелі впливу. Стосовно країн СНД запроваджується тактика «розділяй і володарюй». Апробована та активно використовується кремлівським керівництвом практика створення «керованого хаосу», дестабілізації зсередини. Саме Москва є прямим учасником і менеджером «заморожених» або «гнітючих» конфліктів на пострадянському просторі, які по суті «мінами уповільненої дії»²⁶. Цікавим є події взаємовідносин українсько-російських відносин та країн СНД до російських реінтеграційних процесів на пострадянському просторі започатковано у 2000 р., коли до влади в Росії прийшов В. Путін. Саме у травні 2000 р. було підписано Меморандум про підвищення ефективності Договору про колективну безпеку та його адаптації до геополітичної ситуації²⁷, яким фактично оновлювалась і посилювалась діяльність ОДКБ. У жовтні 2000 р. – створене Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС). Тоді ж були сформульовані кроки щодо євразійської інтеграції під егідою РФ²⁸. При цьому ЄврАзЕС розглядалось як ядро економічної інтеграції, ОДКБ – як головний міждержавний інструмент для протистояння зовнішнім загрозам.

Згодом, у 2003 р. була зроблена спроба утворити Єдиний простір (ЄЕП) за участі РФ, України, Білорусі та Казахстану. Однак Указом Президента В. Ющенка участь України в ЄЕП обмежувалася винятково зоною вільної торгівлі, що жодним чином не влаштувало російську сторону²⁹. У 2007 р. під егідою РФ започатковане створення Митного союзу,

²⁵ Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. А. Павлишина. К. Дух і літера. 2018. С. 27.

²⁶ Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Розумкова. *Національна безпека і оборона*. № 1-2 (181-182). 2020. С. 56. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD181-182_2020_ukr.pdf.

²⁷ Меморандум о повышении эффективности договора о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года и его адаптации современной геополитической ситуации. URL: <https://odkb-csto.org/documents/accepted-docs/memorandum-o-povyshenii-effektivnosti/#loaded>.

²⁸ Проблемы и перспективы сотрудничества Украины и России. Аналитический доклад Центра Разумкова. *Національна безпека і оборона*, 2006 р., № 5. С. 3-38.

²⁹ Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 20 травня 2005 року «Про формування Єдиного економічного простору» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952/2005#Text>.

²² Більшість 90% громадян вважають себе етнічними українцями. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/bilshe-90-gromadyan-vvazhayut-sebe-etnichnimi-ukrayincyami-239470_.html.

²³ Моніторинг електоральних настроїв українців. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=80>

²⁴ 70% українців не вважають себе одним народом з росіянами. Чому такі різні двох опитувань. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58173000>.

у 2014 р. укладено Договір про створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). Всі ці чинники могли послідовно зіштовхнути нашу державу Україну, у пазурі «російського поглинання», але досить непередбачувані події саме призвели український народ – шлях до свободи, єдності, вибору іншого курсу – шляху визвольної свободи за підтвердження ідентичності, свободи, та духовного зміцнення нації.

У Центрі Розумкова та інших ґрунтовних досліджень дуже послідовні дослідження робилися протягом останнього десятиліття щодо наслідків завуальованої, гібридної військової агресії, там з початку 2000-х років у Росії поступово сформулювалися нова ідеологія – імперська концепція величі та самодостатності, ізоляції, агресивна антизахідна зовнішня політика, конфронтація з іншими світовими центрами впливу, відмова від загальноєвропейських цінностей. Так, найбільш жорстким і відверто продемонстрованим агресивним курсом Кремля стало послання Президента РФ Федеральним Зборам РФ від 1 березня 2018 р.³⁰, що сформулювало ультиматом Заходу і з конфронтаційності перевершило відому Мюнхенську промову В.Путіна³¹. У посланні простежувалося курс на політики-ідеологічну та соціокультурну мілітаризацію країни, використовується філософія та аполітична «фортеці в облозі», міститься неприхований ядерний шантаж Заходу і готовність платити будь-яку соціальну ціну за протистояння з противниками Росії.

У загальному вигляді можна окреслити деякі характерні риси нинішньої політичної системи у РФ:

1) Сформульована доктрина «фортеці в облозі», опору зовнішнім ворогам, що для нинішнього російського режиму є головним стимулом мобілізації суспільства, стрижнем внутрішньої і зовнішньої політики.

2) Посилено мілітаризацію як країни, так і суспільної свідомості. Створено «середній клас у погонах» – опору режиму. Розширено функції і права силових відомств, підвищений соціальний статус їх працівників, порівняно з іншими категоріями громадян.

3) Обмежені права і свободи громадян. Звичайною практикою стало публічне цькування за нелояльність до режиму та переслідування опозиційних лідерів. Розпочато публічні репресії (судові переслідування) з метою залякування суспільства.

4) Відбулося тотальне одержавлення ЗМІ, створені потужні провладні «холдинги правди», дрібні незалежні ЗМІ знищені або відсутні на периферію.

³⁰ Послання Президента РФ Федеральним Зборам від 1 березня 2018 р. – сайт Президента РФ. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/56957>.

³¹ 10 лютого 2007р. Президент РФ В. Путін виступив на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки з гостро конфронтаційною доповіддю, яка спричинила полеміку в західних політичних колах стосовно відновлення «холодної війни».

5) Встановлено тотальний контроль влади над «третім сектором». Нелояльні (у першу чергу, правозахисні) організації отримали статус «іноземних агентів», а іноземні НУО заборонені.

6) Унаслідок внесення відповідних змін до Конституції планувалося пролонгація нинішнього політичного режиму, який уособлює В. Путін, принаймні до 2036 р.

Висновки

Отже, створено авторитарну державу з елементом культу особи, з тоталітарною внутрішньою і агресивною зовнішньою політикою, із зневагою та лицемірством стосовно міжнародних норм і правил. З такою державою світ співіснуватиме в найближчій перспективі³².

Так, аналізуючи гібридну війну Путіна, слід мати на увазі три важливих моменти, зазначає Тарас Кузьо³³: «по-перше, гібридна війна може бути успішною лише за умови місцевої підтримки, але на захоплених окупантами півдні Луганщини та сході Донеччини вона виявилася доволі слабкою. Це ще більшою мірою стосується решти регіонів, зарахованих Путіним до «Новоросії»³⁴; по –друге, якби кремлівські маріонетки діяли самостійно, без підтримки Росії, вони зазнали б поразки у серпні 2014 року. Якщо Росія припинить використовувати свої війська, фінанси та матеріально-технічні засоби для підтримання їхнього існування, вони зазнають колапсу в майбутньому. «Донбас сам по собі не може забезпечити ресурсів для продовження війни на тому рівні, на якому вона ведеться сьогодні», тож без російської підтримки вони приречені³⁵; по-третє, поразка російських маріонеток означатиме кінець впливу Путіна на Україну».

Після агресії Росії Україна розпочала низку фундаментальних реформ, які мають здійснити головний внесок у формування української/європейської історії успіху. Зміни в енергетичній сфері і децентралізація виглядають як базові процеси, які символізують розвиток європеїзації України, відмінної від моделі, які відстоює Росія. «Децентралізація –

³² Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Розумкова. *Національна безпека і оборона*. № 1-2 (181-182). 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD181-182_2020_ukr.pdf.

³³ Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. А. Павлишина. К.: Дух і літера. 2018. С. 404.

³⁴ Sten Rynning. "The False Promise of Continental Concert: Russia, the West and the Necessary Balance of Power", *International Affairs*, vol. 91, no. 3 (May 2015): 539–552.

³⁵ Pavel Felgenhauer: Putin's Aim Is to Destroy Ukraine's Independence, Defeat West', *Kyiv Post*, 25 January 2015. URL: <https://bit.ly/2SfnsJ5>.

це вірус, який підриває вашого сусіда – Росію³⁶. Це думка, висловлена Спеціальним посланником уряду Німеччини з питань реформ у галузях урядування та децентралізації в Україні Г. Мільбрадтом. Її сутність полягає в тому, що російські регіони не без заздрощів спостерігають за посиленням прав і можливостей українських громад. Чим більшим будуть успіхи українських сіл, містечок, чим кращим будуть можливості простих українців самим формувати порядок денний на рівні свого населеного пункту, тим вагомішим може бути інтерес росіян до українського позитивного досвіду. Відтак, на думку німецького фахівця, демократизація «знизу догори» в Україні зрештою може завоювати серця і уми росіян – децентралізація може стати свого роду «м'якою силою України». У ЄС постійно про децентралізацію як «найуспішнішу реформу», яка здійснюється за масштабної підтримки саме Євросоюзу. У самій Україні влада також наголошувала, що успішна децентралізація – це дорога для країни до ЄС. Більшість пострадянських країн досить централізовані, що виглядає логічним з огляду на сторичну спадщину – часів царської Росії і Радянського Союзу. Впливові громади- європейська традиція, до якої почала тяжіти і Україна. Сильною перевагою на ті часи у 2014 році став енергетичний важіль

³⁶ Коментар Мінекономрозвитку щодо обмеження Російською Федерацією поставок нафти та нафтопродуктів в Україну. *Урядовий портал*, 18 квітня 2019 р., URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/komentar-minekonomrozvitku-shchodo-obmezhen-pyu-rosijskoyu-federacijeyu-postavok-nafti-ta-naftoproduktiv-ukrayinu>.

«сильного сусіда» – і ця тимчасова слабкість, знов не розв'язала вузол енергетичних взаємозв'язків, які формувались не один десяток років.

Зараз Україна, як ніколи розуміє ціну свободи, революційні європейські принципи доцільно формувати як всередині держави, так і ззовні з потужними, перевіреними сусідами. Ментальна свобода українського народу протиріч російським громадянам, що мають своє вузьке бачення на одні й ті самі явища. Так можна виокремити такі причини, чому саме російські «експерти» завжди сприймають Україну помилково. По-перше, вони намагаються аналізувати країну, яка існує лише в їхній уяві та відповідає їхнім стереотипам, не звертаючи уваги на реальність. По-друге, вони відмовляються сприймати українців як окремий народ, а Україну як суверенну країну, і тому їхній «аналіз» українським суб'єктивний. По-третє, росіяни, ніколи не зазнавали процесу дерадянізації, подібного до децентралізації у післявоєнній Німеччині і, на відміну від Польщі, не осмислили свого імперського минулого. Між Польщею та Україною упродовж кількох десятиліть триває непростий процес історичного порозуміння. У стосунках між Росією та Україною він, по суті, навіть не розпочинався, тому росіяни не розуміють українських нарікань. По-четверте, вкрай складним для розуміння більшості російських громадян є феномен російських українських патріотів, адже політична риторика визначає їх як «співвітчизники», які апіорі мають бути налаштовані проросійськи (останнє в очах багатьох, до того ж, нібито вимагає пропутінські орієнтації).

Інформація про автора:

Волкович Олена Юріївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та міжнародного права і правоохоронної діяльності

Херсонський державний університет

27, вул. Університетська, Херсон, 73000, Україна

Information about author:

Volkovych Olena Yuriivna,

Ph.D. in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Public and International Law and Law Enforcement

Kherson State University

27, Universytetska str., Kherson, 73000, Ukraine